

I. Pas'ko

PROBLEM OF UNIVERSALS OF CHRISTIANITIES AND DIFFERENTIA SPECIFICA OF ITS LIFE ARE IN HISTORY (PART I - BYZANTIUM)

In the article the problem of Christianity is comprehended as spiritual problem of universals and specific of its objective consideration in a historical process. Attention is concentrated on the general contours of correlation of Christian idea and practice of its embodiment in byzantine civilization.

Key words: Christianity, church, state, people, ontological, Byzantium.

© I. Пасько

Надійшла до редакції 28.05.2012

УДК 130.2:[821.161.2-1.09+929]

ФЕНОМЕН ЕСТЕТИЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ПОЕТИЧНОГО КІНО

СВІТЛАНА ПІЧЕНІКОВА,

аспірант Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті розкрито феномен естетичної антропології в контексті розвитку українського поетичного кіно. Систематизовано наукові теорії, присвячені розв'язанню естетико-антропологічних питань сучасності, визначено підходи до оформлення естетико-антропологічної проблематики мистецтва кіно; показано, що в структурі та змістові кінотвору естетична антропологія наявна, як: 1) реалізація авторської ідеї; 2) інтерпретація культурного смислу, що виникає внаслідок сприйняття твору глядачем. У першому випадку феномен естетичної антропології поданий на рівні понять, у другому - на рівні кіномови, тобто на рівні образів, що передають емоційне та психологічне напруження кадру.

Ключові слова: естетична антропологія, українське поетичне кіно, кіномова, самореалізація, самопізнання.

Постановка проблеми та стан її вивчення.

Ознакою сучасного гуманітарного знання є формування теорій нового типу, що виникають у контексті інтердисциплінарного підходу на перетині класичних наукових дисциплін. Однією з таких теорій є естетична антропологія, яка займає досить помітне місце в структурі сучасних філософських знань. З другої половини ХХ століття виходить ряд наукових робіт, присвячених дослідженню феномена естетичної антропології, авторів Л. Антонової, А. Валицької, О. Воеводіна, Т. Домбровської, А. Лобової, Д. Скальської, С. Хоружого, М. Щербініна, М. Ямпольського, А. Яфальян та ін. У роботах зазначених авторів йдеться про міждисциплінарний дискурс, що стає актуальним у сучасному філософському просторі. Естетична антропологія розглядається як поняття, яке здатне відобразити естетичну складову людського життя, зумовлює естетичне "прочитання" тексту культури, еволюцію естетико-антропологічних форм "самореалізації та самопізнання людини від мистецтва". У процесі розкриття антропологічного змісту феноменів мистецтва та художньої культури припустимо залучення "трансляцій", що ініціюють себе в естетичному аспекті.

Із середини ХХ століття естетико-антропологічна проблематика мистецтва кіно оформлюється як самостійна. Окреслена проблема не є принципово новою, тому що в першу чергу торкається питань філософії мистецтва та філософської антропології як складових мистецтва. Розробкою філософських питань мистецтва кіно відзначаються роботи А. Бергсона. Зокрема, його часопросторова концепція вплинула на розвиток ідей нового кіно та отримала продовження в науковому доробку представника французького кіно А. Базена. Переосмисленню кіно з перцептивної точки зору присвячені наукові дослідження Ж. Делеза; розробці теорій семіотики в кіно присвячені роботи Р. Барта, У. Еко, Ж. Мітрі, К. Метца, Ю. Лотмана. Останній у своїх роботах розглядає вплив кіноестетики на сучасну культуру та особливості мови кіно, що вплинули на розвиток кіномистецтва в певний період його розвитку. Вивченням концепцій щодо принципу "змістоутворення" та принципу "дзеркальності" в кіно займалися А. Зімін, М. Щербінін, М. Ямпольський.

В Україністиці науковці займалися розробкою філософсько-естетичної системи розвитку кіномистецтва другої половини ХХ ст. Це репрезентується в про-

цесі розвитку національної ідентичності, ментальності, фольклору, звичаях, історії українського народу, що стали базовими, для створення українського поетичного кіно ХХ століття в роботах вітчизняних науковців, кінокритиків, мистецтвознавців В. Авксентьевої, Л. Брюховецької, О. Бурячківського, Ю. Вількоса, В. Войтенко, І. Горпинки, І. Зубавіної, С. Іванова, В. Кардіна, О. Радинського, В. Скуратівського, С. Тримача тощо. У дослідженнях цих науковців простежується акцентування естетико-антропологічних проблем мистецтва кіно, що зумовлено в першу чергу авторською кіномовою, авторською кінодраматургією, специфікою кінообразу.

Таким чином, питання розвитку мистецтва кіно в контексті естетичної антропології є актуальними. Шляхом естетико-антропологічного аналізу можна дослідити додаткові художньо-естетичні виміри українського поетичного кіно, що виникають на перетині загальнолюдського з особистісним та світового з національним. Але попри активну розробку, естетико-антропологічна проблематика кіно потребує подальшого вивчення.

Мета статті - дослідити феномен естетичної антропології в контексті розвитку українського поетичного кіно. Для реалізації поставленої мети ми вважаємо за необхідне виконати такі **завдання**: 1) систематизувати існуючі наукові аспекти в контексті розв'язання комплексу естетико-антропологічних питань сучасності; 2) визначити підходи до оформлення естетико-антропологічної проблематики мистецтва кіно; 3) розкрити значення феномена "естетична антропологія" в структурі розвитку українського кінопроцесу 60-х рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Питання естетичної антропології постійно привертало до себе увагу представників різних історичних періодів, але щодо можливих причин створення цього поняття позиція науковців ХХ століття виявляється найбільш обґрунтованою. У ХХ столітті відбувається розробка одночасно декількох теорій щодо ствердження предметного поля та методології поняття естетичної антропології. Однією з таких теорій є теорія А. Банфі, що декларує необхідність відокремлення естетичної антропології від філософії мистецтва та звільнення від тенет релігійності. Говорячи про філософську думку, науковець наголошував на тому, що вона "свобода естетичного духу, а естетичний дух - це глибока впевненість у ньому". У результаті постійних динамічних процесів розширюються горизонти сприйняття філософської думки ХХ-ХХІ ст. Антропологічний поворот, що торкнувся питань не сутності людини, а перш за все її існування, обумовив переорієнтацію всього філософсько-естетичного простору та репрезентацію "філософії життя". Філософська антропологія, вбираючи в себе здобутки ХХ століття, на думку В. Панченко, "може уособлювати новий розвиток естетичної науки, значно розширити межі свого предмету і бути готовою до принципово нових гуманістичних висновків" [11, с. 10]. Слід зазначити, що у формуванні та розвитку естетико-антропологічного напрямку відчувається вплив філософської антропології, яка створила теоретичне та предметне поле для генезису естетичних ідей, зокрема, в основу нових естетичних теорій увійшло вчення З. Фрейда, К.-Г. Юнга, Е. Гуссерля, М. Гайдеґґера.

Розвиток естетичної антропології в другій половині ХХ століття обумовлений виникненням інноваційних науково-гуманітарних проектів, що поєднують системне мислення з поетичним баченням, а

також існуванням міждисциплінарного дискурсу, який стає прикметною ознакою сучасного гуманітарного знання. Щодо походження та адаптації естетичної антропології у філософії, мистецтві та суспільстві, актуальним із точки зору сучасного стану гуманітарного знання є підхід М. Щербініна. На думку автора, "говорячи про сучасні інтеграційні процеси, що відбуваються у світі, стає можливим існування естетичної антропології як перспективного напрямку сучасної філософської думки". Центральним об'єктом аналізу виступає людина як специфічне утворення у сфері буття, його нова форма. М. Щербінін пропонує за допомогою естетичної антропології ще раз "пропустити кризь себе красу та гармонію та порівняти отримані результати" кризь призму сучасної філософської думки. Естетична антропологія, на думку науковця, допомагає краще пояснити людський перехід із "речі-в-собі" в "рід-для-себе" [1, с. 190-199]. Він також розглядає питання впливу змістоутворення на мистецтво, а саме: на мистецтво кіно. Для цього використовує філософський аналіз циклу теоретико-методологічних проблем "естетичної антропології видів мистецтва, що стосується зміни, залежно від здатності виражати сенси культури" [2]. Д. Скальська розглядає теорії еволюції та генезису естетичних концепцій. Актуальність її дослідження, обумовленого дискурсивними процесами в розвитку естетичних теорій ХХ століття, базується на розширенні та переосмисленні змісту багатьох традиційних категорій, у першу чергу, категорії "естетичні вимірювання", а також потребує всебічного осмислення ролі естетичних теорій [3].

До теорій нового типу належить наукова концепція О. Воєводіна, який указує на те, що сучасна антропологія втратила свою автономію по відношенню до інших наук філософського спектру. На думку автора, зараз відбувається процес "розсіювання" естетики по всій філософській проблематиці" [4]. За допомогою методу естетичної антропології можна "розглянути" та "дослідити людину та її життя з естетичного боку". Саме поняття естетичної антропології він визначає так: "Естетична антропологія - це антропологія емоції з точки зору культури, як особистісно-індивідуальних психологічних станів, так і між(інтер)суб'єктивного соціального значення". Науковець відмічає, що предмет естетичної антропології спирається на процеси "чуттєво-емоційних абстракцій" та "перцептивно-емоційних" спілкувань, а також доводить її прямиий зв'язок з антропологією, філософією та психологією, оскільки щодо останньої до уваги береться процес самореалізації та самопізнання в людині за допомогою мистецтва та культури [Там само].

С. Хоружий також звертається до аналізу естетичних проблем антропології шляхом передавання та трансляції. З його точки зору актуальним є залучення антропологічних складових у процесі розгляду феномена мистецтва та художньої творчості. Людину він визнає "Антропологічно Межею" - межю горизонту свого існування, що розуміється як збори всіх "граничних" проявів людини: таких, у яких починають змінюватися фундаментальні предикати існування. На противагу застарілій класичній антропології, що базується на поняттях суті й суб'єкта, ця модель багата в чому співзвучна сучасним естетичним пошукам. "Центральний концепт тут - "прояв" антропологічної реальності (що суттєво відрізняється від "акту" людини), і такий вибір основного робочого поняття природно веде до трактування

художньої реальності й естетичної події, спорідненої рецептивної естетики, а також творчої, практичної естетики сучасних майстрів, що затверджують метою й фокусом мистецтва досягнення визначеної точно розрахованої дії" [5].

Феномен естетичної антропології як науково-теоретичний комплекс, що інкорпорований у структуру сучасного гуманітарного життя, можна виявити аналітично в структурі та змісті кінотвору, у кінодраматургії, в образах героїв, у символах кіномови тощо. Актуальним залишається питання пошуку буття культури та людини, а також пошуку змісту життя, тому не випадково, що цей процес простежується саме в кіномистецтві. Подібно до інших видів мистецтва кіно як часопросторове мистецтво є віддзеркаленням життя, воно створює нову рухоми реальність, пропонує масовому глядачу ілюзію життя, у якому існують (діють) ті чи інші популярні Герої. Використовуючи яскраві образи героїв, створюючи ілюзію життя за допомогою кіномови, кіно посилює людські прагнення наслідувати героя. Ю. Лотман у [6] розглядає вплив кіноестетики на сучасну культуру, а також аналізує особливості мови кіно. Складові кіномови (художні засоби мистецтва кіно) можна зустріти в будь-якому творі, але як вони будуть використані, залежить від режисера. Тому творчий задум, творча концепція, авторський стиль, авторське бачення, стилістична концепція - усі ці поняття сприяють аналізу творчого процесу режисера-митця. Актуальним у контексті нашого дослідження є лотманівське визначення поняття змістоутворення в культурі, де автор відмічає наявність цього процесу на всіх структурних рівнях культури та мистецтва. "...Фундаментальним питанням семіотики культури є проблема змістоутворення. Змістоутворенням ми будемо називати здатність як культури в цілому, так й окремих її частин видавати "на виході" нетривіально нові тексти" [Там само, с. 640-641].

Впливом змістоутворення також відмічені наукові пошуки М. Щербініна. У своїх дослідженнях автор дотримується естетико-антропологічного підходу в аналізі кіно. Аналіз естетико-антропологічних характеристик кіно можливий, на думку М. Ямпольського, і з точки зору феноменологічної теорії, яка сформувалася під впливом семіотики. Дослідник аналізує кіно як мистецтво, що побудоване на використанні руху та часу, що ведуть до створення художнього образу. Філософський аналіз процесу "змістоутворення" в кіно ґрунтується на піднятті та вирішенні циклу теоретико-методологічних проблем "естетичної антропології видів мистецтва, що стосуються зміни, залежно від здатності виражати сенси культури" [7].

Вплив мистецтва кіно на сучасну культуру можна назвати суперечливим, а на людину - раціонально-ірраціональним. Мистецтво кіно створює умови людської ідентифікації та самоідентифікації, тобто наслідування Героя, його вчинків з метою самовизначення, з метою пошуку людиною себе справжньої. Цей процес викликає подвійність судження: процеси людської ідентифікації та самоідентифікації внаслідок сприйняття кінотвору можуть бути як позитивними, так і негативними. Негативним виступає розуміння того, кого людина наслідує й для чого вона це робить (можливо, для занурення у світ нереального життя). Означені аспекти торкаються не лише естетики, але й антропології, психології тощо. Ж. Бодрійяр у роботі "У тіні безмовної більшості, або Кінець соціального" (*A l'ombre des majorités silencieuses, ou le fin du social*, 1982) звернувся до визначення ілюзії: "Кіно надає значення реальності тим речам, які інколи не були реальними" [8, с. 119]. Науковець не обмежується констатацією факту обману, він наголошує на основній меті кіномистецтва - маніпулюванні людьми, що призводить до втрати ними власної особистості, створює масові настрої та стандарти.

Український кінематограф 60-х рр. минулого століття є найбільш суперечливим явищем культурного життя суспільства. Ці десятиліття закарбувалися в мистецькому житті, на думку Л. Газди, "як час затвердження українського поетичного кіно". Компонентними рисами українського поетичного кіно виступають не лише окремі фактори та риси української культурної ідентичності, але й внутрішня позиція та концепція стрічок такого характеру. Знаковими для формування концептів українського поетичного кіно виступають ряд постатей та кінострічок: "Тіні забутих предків" С. Параджанова, "Земля" О. Довженка, "Та, що входить в море", "Камінний хрест", "Захар Беркут" Л. Осики, "Криниця для спраглих", "Вечір на Івана Купала", "Білий птах з чорною ознакою", "Всупереч усьому" Ю. Ілленка, "Совість" В. Денисенка, "Комісари", "Іду до тебе" М. Маценка, "Пропала грамота" Б. Івченка, "Пізнай себе" Р. Сергієнка й "Вавилон" І. Миколайчука та інші. Саме ці взірці українського кіномистецтва зробили його успішним та впізнаваним на світовому рівні. Але існують і протилежні думки відносно "не-існування" поетичного кіно. Так, В. Скуратівський, досліджуючи український кінопроцес ХХ століття, не бачить практично ні в кого, крім С. Параджанова та Ю. Ілленка, поетичного кіно, а відмічає, що кіно 60-х рр. - це "українське національне кіно", у якому порушуються проблеми долі українських селян.

Сучасне бачення поетичного кіно репрезентоване у творчому доробку Ю. Ілленка "Молитва за гетьмана Мазепу", О. Росича "Тато" О. Саніна "Мамай", І. Стрембіцького "Подорожні". Не менш суттєвими виступають проблеми "прочитання кінокласики" (тобто кінотворів) у сучасних умовах; додаткова інтерпретація кінотвору як "тексту культури", що акумулює в собі загальнолюдські та особистісні смисли.

Сучасній людині, яка постійно знаходиться в русі, складно зрозуміти процес самопізнання власної особистості та оцінити його з естетико-антропологічної точки зору, але саме це самопізнання та саморозуміння дає кіно та кіномистецтво. Уособлюючи життя 60-х років ХХ століття, кіно відображало суспільство та людину в ньому. Криза духовності, що панувала в суспільстві того часу, сприяла переорієнтації цінностей людини. Суспільство почало звертатися до загальновідомих категорій гармонії та краси, які найкраще представлені в поетичному кіно. Український кінематограф 1960-х років не лише механічно віддзеркалював життя суспільства, але й реагував на дійсність та давав оцінку подіям. Також невід'ємною складовою поетичного кіно є обов'язкова наявність образу ліричного героя, образу землі, хати, вулиці тощо. У своїх кінороботах режисери зверталися до визначення світоглядних інтересів українського народу, висвітлювали ментальність, культуротворчість, сакральність української культури. Кінострічки О. Довженка: "Звенигора", "Арсенал", "Земля", створені в період "Розстріляного відродження", стали передтечею формування етнічних, ментальних чинників "поетичного кіно" шістдесятих років.

Використовуючи понятійний аспект та образну мову кінострічок, тобто виступаючи на рівні образів, митець ідентифікує життя тогочасного суспільства. На думку Л. Брюховецької, фільм С. Параджанова "Тіні забутих предків" став "візією краси й альтернативою сучасності - збідненої естетично, духовно, морально. Фільм засвідчував, що категорія прекрасного домінує в ментальності народу. Це не означає, що серед цієї краси панує благодатне життя - навпаки, ми побачили людську драму" [9, с. 85-94].

Одним з аспектів естетико-антропологічної характеристики українського поетичного кіно є поетичне бачення кадру. Оперуючи багатьма виражальними можливостями, кіномитці 1960-х років дотримувалися естетичної програми, що ґрунтувалася на поєднанні елементів епосу, театру, музики, живопису, хореографії, світової літератури. Відстоюючи власну естетичну незалежність, автори за допомогою компліяції та асиміляції показували значущі та найцікавіші подробиці з давньої історії етносу та країни. У результаті взаємодії вказаних елементів формувалася новітній цілісний образ нації, а митцям удавалося відійти від нав'язуваного владою методу "соцреалізму", занурюючись у поетичні образи, у світ нереальності, ілюзорності.

У кінороботах жанру "поетичного кіно" одночасно порушується декілька проблем естетико-антропологічного характеру: по-перше, екзистенціальні проблеми, що впливали на розробку внутрішніх проблем особистості; по-друге, пошук свободи, виміри звільнення людини, що їх передбачала сартрівська "філософія існування" [10]; по-третє, існування людської сутності крізь призму тогочасного суспільства; по-четверте, естетична незалежність та свобода митця; по-п'яте, гармонія природи і людини, людини і культури, культури і суспільства; по-шосте, "автентичні" та міфологічні мотиви та їх утілення в сучасному людському бутті.

Висновки

Естетична антропологія в системі сучасного філософського мислення отримала найбільший розвиток у ХХ столітті завдяки втіленню ідей про "коди культури" в різних жанрах мистецтва, у т. ч. і мистецтва кіно. Сучасні вітчизняні науковці наголошують на можливому існуванні естетичної антропології як поняття, що з естетичного боку характеризує життя та розвиток особистості та з психологічної позиції впливає на гармонізацію особи в процесі активного залучення до творчості. У розв'язанні естетико-антропологічних питань сучасності науковці використовують різні підходи та теорії, зокрема плідною є теорія змістоутворення Ю. Лотмана. Феномен естетичної

антропології в українському кіномистецтві можна відмітити також за допомогою принципу "дзеркальності". Стрічки відомих представників кіномистецтва 60-х рр. минулого століття віддзеркалюють українське суспільство періоду "відлиги" та за допомогою автентичних, національних, ментальних естетичних засобів допомагають усвідомити "зміст" культури українського етносу. У структурі та змістові кінотвору естетична антропологія наявна, як: 1) реалізація авторської ідеї; 2) інтерпретація культурного смислу, що виникає внаслідок сприйняття твору глядачем. У першому випадку феномен естетичної антропології поданий на рівні понять, у другому - на рівні кіномови, тобто на рівні образів, що передають емоційне та психологічне напруження кадру.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Щербинин М. Н. Эстетико-антропологическое бытие социума / М. Н. Щербинин // Вестник Тюменского государственного университета. - 2009. - № 5. - С. 190-199.
2. Щербинин М. Н. Искусство в генезисе смыслообразования : [монография] / М. Н. Щербинин. - Тюмень : Изд-во "Вектор Бук", 2001. - Ч. 1. - 323 с.; 2004. - Ч. 2. - 451 с.
3. Скальська Д. М. Естетичні виміри філософсько-антропологічних вчень ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філос. наук : спец. 09.00.08 "Естетика" / Д. М. Скальська. - К., 2005. - 30 с.
4. Воеводин А. П. Эстетическая антропология : [монография] / А. П. Воеводин. - Луганск : РИО ЛГУВД им. Э. А. Дидоренко, 2010. - 368 с.
5. Хоружий С. С. Школа - Традиция - Трансляция: эстетическая проблема в антропологическом освещении / С. С. Хоружий, 2005 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : www.synergia-isa.ru/lib/download/lib/011_Horuzhy_Shkola_Tradicia.doc.
6. Лотман Ю. М. Семиосфера / Ю. М. Лотман. - СПб. : Искусство, 2000. - 640 с.
7. Ямпольский М. Б. Память Тиресия. Интертекстуальность и кинематограф / М. Б. Ямпольский. - М. : РИК "Культура", 1993. - 464 с.
8. Бодрийар Ж. В тени безмолвствующего большинства, или Конец социального / Ж. Бодрийар. - Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 2000. - 119 с.
9. Брюховецька Л. І. "Війна культур" чи загроза асиміляції? Українське поетичне кіно як фактор національного самоствердження / Л. І. Брюховецька // Сучасність. - 2008. - № 10. - С. 85-94; Брюховецька Л. І. Кіно як світогляд. Довженко і Параджанов / Л. І. Брюховецька // Кіно - Театр. - 2004. - № 3. - С. 25-34.
10. Зубавіна І. Б. Час і простір у кинематографі / І. Б. Зубавіна. - К. : Щек (Інститут проблем сучасного мистецтва АМУ), 2008. - 448 с.
11. Панченко В. І. Мистецтво в контексті культури : [монографія] / В. І. Панченко. - К., 1998. - 486 с.

S. Pichenikova

THE PHENOMENON OF AESTHETICAL ANTHROPOLOGY IN CONTEXT OF DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN POETIC CINEMA

In the article the phenomenon of aesthetic anthropology is exposed in the context of development of the Ukrainian poetic cinema. Scientific theories which decide the aesthetic and anthropological questions of contemporary art are systematized. Going is certain near registration of aesthetic and anthropological problems of art of the cinema. It is rotined that in a structure and maintenance of work of the cinema aesthetic anthropology is in: 1) to the author idea; 2) to interpretation of cultural sense a spectator. In first case aesthetic anthropology has a level of concepts; in second case has a level of language and appearances of the cinemas which pass emotional and psychological tension of shot.

Key words: *aesthetical anthropology, Ukrainian poetic cinema, cinema language, self-realization, self-knowledge.*

© С. Піченікова

Надійшла до редакції 26.04.2012